

IZVIRNOST TIPNEGA INDEKSA SLOVENSКИH LJUDSKIH PRAVLJIC V
MEDKULTURNEM KONTEKSTU

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Slovenija

Keywords: ATU index, A. Aarne, S. Thompson, H. J. Uther, M. Kropelj Telban

The monograph's by Monika Kropelj Telban Type index of Slovenian folk tales, animal tales and fables is the first in a series of Slovenian indexes in the European space and place specific Slovenian fairy-tale on multicultural Europe and fairy tale map (Alberus, Apulej, Archilochus, Babrius, Bidpai, Ennius, Aesop, Hesiod, Horace, Phaedrus, Antonius von Pforr, Sachs, Steinhöwel, Burkkhard Waldis et al.). Moreover, it is increasing the academic level of Slovenian folklore and literary studies. The article presents a processed and expanded review of that monograph.

Ključne besede: ATU index, A. Aarne, S. Thompson, H. J. Uther, M. Kropelj Telban

Monografija Monike Kropelj Telban *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic, Živalske pravljice in basni* je prva v seriji slovenskih tipnih indeksov in umešča specifične slovenske ljudske pravljice v evropski prostor ter na pravljичni zemljevid medkulturne Evrope (Alberus, Apulej, Arhiloh, Babrij, Bidpai, Enij, Ezop, Hesiod, Horac, Phaedrus, Antonius von Pforr, Sachs, Steinhöwel, Waldis idr.). Poleg tega zvišuje tudi znanstveno raven slovenske folkloristike in literarne vede. Prispevek predstavlja predelano in razširjeno recenzijo navedene monografije.

Uvod

Tipni indeksi ljudskih pravljic so v osnovi enciklopedijsko delo, ker temeljijo na transgeneracijskem prenosu velikega števila informacij o ljudskih pravljicah, ki jih je treba definirati, sistematizirati in klasificirati. Gradivo (ljudske pravljice, povedke, šaljive zgodbe ipd.) je raznotero, v različnih jezikih in/ali prevodih. Aarnejeva klasifikacija iz leta 1910 vsebuje 2200 tipov, Thomssonova iz leta 1928 1961, Utherjeva analiza prek 2400 pravljичnih tipov pa temelji predvsem na modelu evropske pravljice, kljub temu, da omenja tudi neevropske variante.

Folkloristična veda imenuje klasifikacijski sistem pravljic *tipni indeks*, literarna veda bi ga imenovala *motivni indeks*. Ne glede na morebitna različna pojmovanja, pa je enciklopedijsko delo nemškega znanstvenika Hans-Jörga Utherja z naslovom *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson* iz leta 2004, 2011 (3 knjige, 855 strani) temeljna knjiga za vse raziskovalce pravljic. Pri Utherjevem tipnem indeksu je s posredovanjem informacij o slovenskem gradivu sodelovala tudi Monika Kropelj Telban, višja znanstvena svetnica Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, ki je leta 2015 izdala knjigo *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic, Živalske pravljice in basni*, prvo iz serije knjig *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic*, ki jih avtorica objavlja na osnovi motivno-tematske ATU klasifikacije, kjer poudarja izvirne slovenske variante v mednarodnem kontekstu.

Evropska pravljica in Max Lüthi, 1947

V eni izmed prvih znanstvenih monografij o evropski pravljici (*Evropska pravljica: forma in narava* 1947, slov. prevod 2011) je švicarski raziskovalec Max Lüthi (1928–1991) iskal skupne značilnosti vseh evropskih¹ pravljic in jih našel v njihovi osnovni formi. Lüthija ne zanimajo

¹ Lüthi je kot evropske pravljice obravnaval: albanske, bolgarske, estonske, finske, francoske, irske, jugoslovanske (monografija je objavljena 1948), latvijske, madžarske, nemške, novogrške, retroromanske, ruske in skandinavske pravljice.

individualne razlike, ampak skupni imenovalci. Ugotavlja, da se pravljичni motiv ali tip nikoli ne pojavi v čisti obliki, ampak ga deduktivno izpelje na osnovi primerjave več posameznih tipov pravljic. Lüthi poudarja skupne lastnosti, abstrahira pa razlike, čeprav na njih opozori. Njegovo preučevanje temelji na analizi evropskega gradiva pravljic, na evropskem gradivu pa temeljijo tudi tipni indeksi pravljic različnih narodov. Lüthi pravi: »Pravljica je (...) umetniško delo.« (Lüthi 2012: xii), »vsevključujoča literarna oblika« (Lüthi 2012: 90), »(i)gra »steklenih biserov« preteklih časov.« (Lüthi 2012: 127).

Pravljica se odreka globoki prostorski, časovni, duhovni in psihološki razčlenitvi. Prepletenost in zaporedje začara v sočasnost. Z občudovanja vredno doslednostjo preslikava vsebine najrazličnejših področij na eno in isto raven: telesa in predmete kot ploske figure, lastnosti kot dejanja, odnose med posameznimi bitji kot fizično vidne materialne darove. Različnim figuram pripisuje različne vedenjske načine (junakom in protijunakom), duhovna ali psihološka razdalja je ponazorjena s fizično oddaljenostjo. (Lüthi 2012: 22)

Antti Aarne, 1910

Antti Aarne (1867-1925) se je rodil na Finskem, kjer je tudi študiral pri profesorju finščine in primerjalne folkloristike Kaarle Krohnu. Slednji je s Švedom C. W. Von Sydow leta 1910 v Kopenhagnu tudi ustanovil mednarodno Društvo folkloristov (angl. Folklore Fellows) in začel z objavljanjem serije monografij z akronimom FCC (angl. Folklore Fellows' Communication) pod pokroviteljstvom Finske akademije znanosti in umetnosti. Aarnejev profesor, Kaarle Krohn, je bil urednik. Tretjo monografijo je objavil Aarne v nemščini *Verzeichnis der Märchentypen (FF communications no. 3)*. Vpliv Aarnejeva tipnega indeksa je bil daljnosežen. Delal je kot profesor folkloristike na Univerzi v Helsinkih. Razvijal je folkloristično metodo raziskovanja pravljic, ki se imenuje zgodovinsko-geografska metoda primerjalne folkloristike. Razvil je tipni indeks, na osnovi katerega je klasificiral pravljice v tri velike skupine:

1. Živalske pravljice 1-299
  - a. Gozdne živali 1-99
  - b. Gozdne in domače živali 100-149
  - c. Človek in gozdne živali 150-199
  - d. Domače živali 200-219
  - e. Ptice 220-249
  - f. Ribe 250-274
  - g. Druge živali 275-299

2. Prave pravljice 300-1199
  - a. Čarobne pravljice 300-749
    - i. Čarobni nasprotniki 750-849
    - ii. Čarobni pomočniki 850-999
    - iii. Čarobni predmeti 560-649
    - iv. Čarobna moč ali znanje 650-699
    - v. Drugi čarobni pripomočki 700-749
  - b. Legende 750-849
  - c. Novelistične pravljice 850-999
  - d. Pravljice o neumnih velikanih 1000-1199

3. Šale 1200-1999
  - a. Pravljice o neumnostih 1200-1349
  - b. Šale o poročenih 1350-1439
  - c. Šale o ženskah 1440-1524
  - d. Šale o moških 1525-1874
    - i. Zviti moški 1525-1639
    - ii. Srečna naključja 1640-1674
    - iii. Bedaki 1674-1724
    - iv. Šale o duhovnikih 1725-1874
  - e. Pravljice o lažeh 1875-1999

Stith Thompson, 1928, 1961

Stith Thompson² (1885–1976) je eden izmed vodilnih znanstvenikov na področju ljudskega izročila. Napisal je številne knjige, vendar je najbolj znana *Motif-Index of Folk-Literature*, ki jo je pisal med letoma 1928 in 1961. Kot osnova mu je služil indeks motivov folklorista Aarneja, prvič objavljen leta 1910; Thompson ga je prevedel leta 1928, ga razširil in mu dodal nove motive in podmotive, kar je izšlo leta 1961 in je v svetu znano kot Aarne-Thompsonov indeks ali AaTh ali še krajše AT. K začetnicam se po navadi doda še številka, in sicer AT 303 (motiv dvojčkov), AT 327 (*Janko in Metka*), AT 410 (*Trnuljčica*), AT 425 (*Lepotica in zver* oziroma živalskega ženina/neveste), AT 709 (*Sneguljčica*). Leta 2004 je nemški znanstvenik Hans Jorg Uther dopolnil indeks, ki se odslej imenuje Aarne-Thompson-Uther ali ATU-sistem.

Iz nastajanja Thompsonovega indeksa vidimo, da gre za delo, ki nikoli ni končano. Avtor je tudi po upokojitvi leta 1955 skupaj z ženo zbiral in analiziral ljudske pravljice po vsem svetu.

Ko je Stith Thompson pripravljal mednarodni tipni indeks ljudskih pravljič, je obiskal tudi Ljubljano. Srečal se je z Ivanom Grafenauerjem, Milkom Matičetovim in Nikom Kuretom z Inštituta za slovensko narodopisje. Ker je bil inštitutski arhiv pravljič že zasnovan v smislu mednarodne klasifikacije, je bilo sodelovanje pri mednarodnem indeksu toliko lažje. Tako je Thompson po posredovanju inštitutskih sodelavcev lahko vključil tudi slovenske ljudske pravljice v tipni indeks mednarodnih ljudskih pravljič in povedk (Aarne, Thompson 1961). (Kropej Telban 2015: 12)

V Sloveniji je dostopen samo en izvod Thompsonovih del, in sicer v knjižnici Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zadnja izdaja iz leta 1997 je sestavljena iz sedmih knjig, čeprav temelji na izdaji, nastali po tem, ko je med letoma 1935 in 55 zbiral in klasificiral seznam motivov. Prvih pet knjig je tematsko urejen katalog motivov, ki je abecedno klasificiran. Prvi del zavzema črke A–C, drugi D–E, tretji F–H, četrti J–K in peti L–Z. Šesta knjiga ima dva dela in v njej je seznam motivov (indeks motivov). V prvem delu šeste knjige so motivi črk A–K in v drugem delu šeste knjige J–Z, torej je vseh knjig sedem, skupaj imajo okrog 3600 strani. Tudi naslov knjige je *Indeks motivov ljudskega slovstva, s podnaslovom Klasifikacija narativnih elementov v ljudskih pravljičah, baladah, mitih, basnih, srednjeveških romancah, kratkih zgodbah, šaljivih zgodbah in lokalnih legendah*.

V uvodu je Thompson opisal proces nastajanja knjige na podlagi omenjene Aarnejeve klasifikacije, v katero je vnašal ljudske pravljice in mite, evropske pravljice, pravljice z drugih kontinentov, različnih narodov (keltska kultura, baltske dežele, slovanske, ugro-finske, grške), posameznih dežel (Finska, Estonija, Švedska, Norveška, Flamska, takratna Češkoslovaška [danes Češka in Slovaška], nekdanja Livonija, Rusija, Španija, Romunija, Madžarska, Islandija, Valonija). V vsako novo izdajo je vnašal novosti, recimo pravljice z Bližnjega in Daljnega vzhoda (*Tisoč in ena noč*; turške, indijske, sibirskie pravljice itn.), pravljice iz Oceanije, Južne Amerike, Indije, Afrike; lokalne legende, srednjeveške romance, prilike in legende o življenju svetnikov, šaljive zgodbe in novele, kratke zgodbe in basni. Pri zbiranju besedil iz ljudskega izročila je upošteval zbirke pravljič v knjigah, pa tudi v periodiki. Dragoceno je, da Thompson v uvodnem delu našteje več kot petsto virov oziroma zbirk, iz katerih so črpana ljudska besedila, kar bralcu omogoča lažjo orientacijo in tudi nadaljnje raziskovanje.

Klasifikacija je povzročala največ problemov, zato je tudi strukturiral merila od bolj resnih tem (mitoloških) do šaljivih besedil, od domišljjskih do doživljajskih, od fantastičnih do realističnih. V prvih petih knjigah so motivi razvrščeni tematsko in so razdeljeni v 22 skupin glavnih motivov in številnih podmotivov. V šesti in sedmi knjigi oziroma v 6.1 in 6.2 so isti motivi uvrščeni abecedno, kar omogoča lažjo orientacijo v obsežnih knjigah.

---

² Stith Thompson, *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*, Revised and enlarged ed., Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, [po 1997]: 7 zv. 24 cm.

Vol. 1: A–C. 554 str.

Vol. 2: D–E. 517 str.

Vol. 3: F–H. 519 str.

Vol. 4: J–K. 499 str.

Vol. 5: L–Z. 567 str.

Vol. 6.1: A–K. 448 str.

Vol. 6.2: L–Z. 892 str.

1. A - v prvem poglavju so motivi o stvarjenju sveta, bogov, polbogov, narave, vesolja, zemlje, življenja, živali in rastlin.
2. B - v drugem poglavju so motivi živali.
3. C - v tretjem poglavju so motivi mitičnih živali (npr. zmaji, govoreči ptiči, poosebljene živali, živalsko kraljestvo, živalske poroke). V tem delu so tudi znani motivi hvaležnih živali in različne preobrazbe le-teh. To poglavje se nanaša tudi na totemske živali in prepovedana področja, tabuje.
4. D - najobširnejše poglavje je četrto, ki je posvečeno čudežnemu: vanj so zajete preobrazbe in čarovnije, čarobni objekti, čarobna moč in uporaba čarobnega. Motivi v skupini D vsebujejo motive o duhovih, duši, mrtvih, oživljanju, vstajenju. V to skupino so uvrščena še čarobna potovanja v druge svetove, ter nenavadna bitja, kot so vile, duhovi, demoni.
5. F - v peti skupini motivov so predstavljeni čarobni prostori, gradovi, podvodni svet, čudežne osebe.
6. G - skupina motivov o velikanih, čarovnicah in podobnih bitjih, velikani in hudobci, vile in čarovnice, duhovi.
7. E - v sedmi skupini so motivi na temo smrti.
8. H - osmo poglavje je posvečeno posebnim motivom, ki jih je Thompson poimenoval motivi preizkušenj. Tu so zbrani motivi različnih preizkušenj, kot so iskanje svoje identitete, modrosti, moč, značaja in druge preizkušnje.
9. J - poglavje je razdeljeno na tri podpoglavja, in sicer modrost, neumnost in pamet. To poglavje temelji na intelektualnih lastnostih, zato so nekatera besedila s temi motivi duhovita.
10. K - poglavje je obsežno, poudarja fizične preizkušnje. Zato so v tem delu tudi motivi prevar, prevarantov. V tej skupini lahko zasledimo podmotive, npr. lažnivce, laži, nezvestobo, prebežnike, prevarante, prevare, preoblačenje, tatove, zapeljevanje.
11. L - v manjšem poglavju so zbrani motivi s ne/srečnimi ali usodnimi obrati, napovedmi, prerokbe, predvidevanja, obljube, sodbe, usoda.
12. N - v skupini N so motivi iger na srečo, na primer preizkušnje, kockanje, sprejemanje daril od hudobcev, pojavlja se tudi poosebljena boginja sreče Fortuna.
13. P - poglavje je posvečeno socialnim motivom. Večinoma pravljicne osebe se vzpenjajo po hierarhični lestvici od siromaka do bogataša, od kmeta do kralja, z dna na vrh oziroma doživljajo ekonomsko in socialno promocijo navzgor.
14. Q - v poglavju Q so motivi nagrad in kazni.
15. R - motivi o ujetnikih in ubežnikih.
16. S - motivi o nenaravni krutosti.
17. T - motivi o spolnosti v širšem smislu, na primer dvorjenje, poroka, zakonsko življenje, rojstvo, pa tudi spolni odnosi.
18. U - poglavju U je majhno število motivov, predvsem iz basni, ki govori o naravi življenja z vodilno mislijo »tako je pač na svetu« ali »to se dogaja«.
19. V - veliko vprašanj je bilo o motivih v skupini V, ki se dotikajo religij in verstev.
20. W - v skupini W so zbrani motivi o značilnostih oseb, karakterjih, oznake karakterjev.
21. X - skupina motivov so predvsem duhoviti motivi.
22. Z - skupina motivov, naslovljena s črko Z, je manj številna.

Thompson je za izdelavo seznama oziroma kataloga motivov prebral in analiziral tisoče pravljič in ljudskih besedil, za katere se je zavedal, da bi jih drugi strokovnjaki drugače klasificirali. Vsaka od 23 motivnih skupin vsebuje skupine in podskupine motivov, ki se tudi medsebojno povezujejo.

Hans-Jörg Uther 2004, 2011

Hans-Jörg Uther (r. 1944) je po študiju folkloristike, germanistike in zgodovine postal osrednja osebnost pri preučevanju pravljič pri obsežni *Enciklopediji pravljič* (*Enzyklopädie des Märchens* 1–15, 1958–2015), za katero je napisal skoraj 200 enot. Utherjev tipni indeks temelji na indeksu folkloristov Arneja in Thompsona. Hans-Jörg Uther je obsežen tipni indeks razdelil v tri samostojne knjige, ki tvorijo celoto. V Uvodu razloži povezanost svojega indeksa z A. Aarnetovim (1910) in S. Thompsonovim (1928, 1961) ter razloži definicijo, predvsem klasifikacijo tipnega indeksa,

ki temelji na znanstveni shemi pripovednega gradiva. Uther tematizira tudi odprtost žanrov, npr. novelistične pravljice. Utemelji razliko med Aarnetovim in svojim tipnim indeksom, prvi se imenuje finska šola in temelji predvsem na gradivu iz 19. st., ki ga Zipes imenuje »zlato obdobje pravljičic«.³ Utherjevo gradivo temelji na večjem korpusu, računalniški in inštitutski obravnavi gradiva, pa je še vedno nedokončano delo, ki predvsem temelji na evropskem pravljичnem korpusu. K vsakemu pravljичnemu tipu je Uther dodal kombinacije tipa, strokovno literaturo in kulture, v katerih se pravljичni tip pojavlja. Ravno ta segment je neprecenljiv vpogled v medkulturnost nacionalnih pravljič.

Uther se v uvodu zahvaljuje številnim raziskovalcem, med njimi tudi M. Kropelj (Uther 2004: 15). Mednarodni tipni indeks je razdelil na 1) živalske pravljice, 2) čudežne pravljice, 3) verske pravljice, 4) novelistične pravljice, 5) pravljice o neumnem velikanu, 6) šaljive zgodbe in 7) pravljичne formule.⁴

1. Živalske pravljice 1-299
  1. Divje živali 1-99
    1. Pametni lisjak in druge živali 1-69
    2. Druge divje živali 70-99
  2. Divje živali in domače živali 100-149
  3. Divje živali in ljudje 150-199
  4. Domače živali 200-219
  5. Druge živali in predmeti 220-299
2. Čudežne pravljice 300-749
  1. Čarobni pomočniki 300-399
  2. Čarobna ali začarana žena (mož) in drugi sorodniki 400-459
  3. Drugi sorodniki 400-259
    1. Žena 400-459
    2. Mož 425-449
    3. Brat ali sestra 450-459
  4. Čarobne naloge 460-499
  5. Čarobni pomočniki 500-559
  6. Čarobni predmeti 560-649
  7. Čarobna moč ali znanje 650-699
  8. Druge čarobne pravljice 700-749
3. Verske pravljice 750-849
  1. Bog nagrajuje in kaznuje 750-779
  2. Resnice pride na svetlo 780-799
  3. Nebesa 800-809
  4. Hudič 810-826
  5. Druge verske pravljice 827-849
4. Novelistične pravljice 850-999
  1. Moški se poroči princeso 850-869
  2. Ženska se poroči s princem 870-879
  3. Dokaz zvestobe in nedolžnosti 880-899
  4. Trmoglava žena se nauči ubogljivosti 900-909
  5. Božja načela 910-919
  6. Modra dejanja in besede 920-929
  7. Pravljice o usodi 930-949
  8. Razbojniki in morilci 950-969
  9. Druge novelistične pravljice 980-999
5. Pravljice o neumnem velikanu 1000-1199
  1. Pogodba o delu 1000-1029
  2. Druženje človeka in velikana 1030-1059
  3. Tekma med človekom in velikanom 1060-1114

³ Zipes, Jack. 2013: The Golden Age of Folk and Fairy Tales: From the Brothers Grimm to Andrew Lang.

4. Človek ubije (rani) velikana 1115-1144
  5. Človek prestraši velikana 1145-1154
  6. Človek pametnejši od velikana 1155-1169
  7. Duše rešene od hudiča 1170-1199
6. Šaljive pravljice 1200-1999
1. Pravljice o bedaku 1200-1349
  2. Pravljice o poročenih parih 1350-1439
    1. Neumna žena in njen mož 1380-1404
    2. Neumen mož in njegova žena 1405-1429
    3. Neumen par 1430-1439
  3. Pravljice o ženskah 1440-1524
    1. Iskanje žene 1450-1474
    2. Šale deklah 1457-1499
    3. Druge pravljice o ženskah 1500-1524
  4. Pravljice o moških 1525-1724
    1. Pametni moški 1525-1639
    2. Srečna naključja 1640-1674
    3. Neumni moški 1675-1724
  5. Šale o duhovniku in verskih osebah 1725-1849
  6. Duhovnik je premagan 1725-1774
  7. Duhovnik in cerkovnik
7. Pravljичne formule 2000-2399
1. Kumulativne pravljice
    1. Verižne pravljice 2000-2100
      1. Verižna pravljica (števila, predmeti, živali ali imena) 2000-2020
      2. Verižna pravljica o smrti 2021-2024
      3. Verižna pravljica o hrani 2025-2028
      4. Verižna pravljica o drugih dogodkih 2029-2075
    2. Motivacijske⁵ pravljice 2200-2299
    3. Druge pravljичne formule 2300-2399

V tretji samostojni knjigo so dodatki, npr. geografski in etnični termini (Evropa, Azija, Amerika, Afrika), tipi pravljic brez nadaljevanja, spremembe števil, novi pravljичni tipi, register motivov, bibliografija in okrajšave ter dodatne reference. Najbolj dragocen je najboljše del imenovan indeks imen (A–Z), kjer lahko s pomočjo polnopomenskih besed/pojmov (npr. jabolko (angl. *apple*), lisjak⁶ (angl. *fox*), ime (angl. *name*), velikan (angl. *ogre*), kraljica (angl. *queen*), petje (angl. *singing*), zet (angl. *son-in-law*), drevo (angl. *tree*), nehvaležnost (angl. *unfaithfulness*), voda (angl. *water*) idr.

Monika Kropelj Telban, 2015

M. Kropelj Telban je svoj tipni indeks (prvi v seriji) posvetila slovenskim ljudskim pravljicam na temo živali, saj gre za obsežen korpus. To so pravljice, ki jih je Uther obravnaval v poglavju o živalskih zgodbah (ATU 1–299), v okviru katerih je posebno poglavje namenjeno pametnemu lisjaku (angl. *clever fox*). Avtorica je obravnavala 151 tipov živalskih pravljic in/ali basni. Razliko med živalsko pravljico (daljša, posredna poučnost) in basnijo (krajša, neposredna poučnost) ter kratek

⁵ V angleščini je poimenovanje *Catch Tales*, zato je prevod v slovenščino delovni prevod, ker gre za nadpomensko za različne vrste pravljic, ki s pripovedovanjem in/ali vsebino želijo motivirati, pritegniti pozornost, temeljijo na potegavščini, zvižaji in/ali domiselnosti. Zaradi socialne funkcije - *motivacije* - je delovni prevod v slovenščino motivacijske pravljice, lahko bi tudi bil »pravljice na ujem« (M. Kropelj Telban).

⁶ Lisjak je tipičen primer besede oziroma pojma, ki v prevodu iz npr. angleščine zgubi na pomeni, ker je samostolnik moškega spola (angl. Reynard the Fox), ravno tako samostalnik žaba in lisjak sta v nemščini (nem. *Frosch, der; Fuchs, der*) samostalnika moškega spola, ki je v slovenščino prevedena kot samostalnik ženskega spola. (»Toda ko je žaba padla na tla, ni bila več žaba, ampak kraljevič z lepimi, prijaznimi očmi.« (Grimm 2012: 17), prevod Polonca Kovač.

zgodovinski pogled je podala v uvodu. Največ je pravljic, v katerih nastopajo lisica, volk, ptiči (vrste ptičev), medved, osel, pes, mačka, zajec, konj, lev, miš, koza idr. Ni naključje, da je avtorica izbrala ravno živalske pravljice, saj gre za obsežen korpus, ki je tudi v sodobni slovenski mladinski književnosti danes najbolj razvita zvrst kratke sodobne pravljice. V njih – tako kot v pravljicah – nastopajo živali kot posebljeni literarni liki.

Marjana Kobe je v seriji štirih člankov z naslovom *Sodobna pravljica* (1999–2000) definirala in klasificirala sodobno pravljico ravno s stališča literarnega lika (otrok, igrača, žival, narava, predmet, pravljичni liki). V slovenski mladinski književnosti, ki temelji na modelu ljudske pravljice, je poosebljena žival najpogostejši literarni lik. Nekateri liki so ponarodeli (npr. *Kuža Pazi*, *Maček Muri*, *Miškolin*, *Modri medvedek*, *Muca Copatarica*, *Nana - mala opica*, *Pek Mišmaš*, *Sapramiška*, *Sovica Oka*, *Veveriček posebne sorte* idr.). Dogodivščine živali so tudi priljubljena tema uveljavljene slovenske pisateljice Svetlane Makarovič (*Miška spi*, 1972, *Take živalske*, 1973; *Pravljice iz mačje preje*, 1980; *Mačja preja*, 1992; *Svetlanine pravljice*, 2008, *Zlata mačja preja*, 2014 idr. zbirke).

Na področje pravljice, vendar v satiričnem ali subverzivnem slogu v smislu estetike grdega, posega Andrej Rozman Roza, ki predvsem v pesemski obliki avtorsko prireja slovensko ljudsko izročilo in avtorsko literaturo (A. T. Linhart, F. Prešeren, F. Levstik, I. Cankar idr.). Sodobna mladinska avtorica, ki razvija model živalske pravljice (*Gugalnica za vse*, 2013), je pisateljica in pravljičarka Anja Štefan. Avtorica na področje slovenske mladinske književnosti in v model kratke sodobne pravljice uvaja nove živalske literarne like (*Goske, psički in oslički*, *Mroček dobi očala*, *Modrost nilskih konjev* idr.).

M. Kropelj Telban je pravljice je razdelila na 6 poglavij 1) *Lisica Zvitorepka* (*The Clever Fox*, 36 %), 2) *Druge divje živali* (*Other Wild Animal*, 8 %), 3) *Divje živali in domače živali* (*Wild Animals and Domestic Animals*, 18 %), 4) *Divje živali in ljudje* (*Wilde Animals and Humans*, 9 %), 5) *Domače živali* (*Domestic Animals*, 9 %) in 6) *Druge živali in predmeti* (*Other Animals and Objects*, 20 %). Vsi obravnavani pravljичni tipi temeljijo na enodimenzionalnosti, ki je po Lüthiju osrednja značilnost pravljic. V teh pravljicah živali govorijo, torej so poosebljene, niso pa antropomorfizirane (ne oblačijo se kot ljudje, živijo večinoma v naravnem okolju, jedo naravno hrano, pa tudi človeško). Zorni kot je antropocentrizem in ne zoocentrizem, kot je v uvodu ugotovila avtorica, ker gre za analogijo in smešenje človeških slabih lastnosti (npr. kraja, laž, požrešnost). Osnovne značilnosti pravljic so se ohranile, poleg enodimenzionalnosti tudi ploskovitost, abstraktni slog, izolacija, univerzalnost, sublimacija in vseključenost.

Najbolj izrazita značilnost slovenskih živalskih pravljic je abstraktni slog oziroma pomanjkanje realizma, navkljub dejstvu, do so nekateri kraji slovenizirani. V izbranih slovenskih pravljicah se pogosto omenja *med*, kar je slovanska značilnost, hkrati pa je simbol za gastronomsko utopijo in se uporablja v metaforičnih zvezah (*tam se cedita med in mleko; sam med ga je; mazati koga z medom*).

Avtorica je že v uvodu omenila, da so slovenske živalske pravljice po večini kratke, saj se v njih pripovedovalec in/ali zapisovalec odpoveduje »individualnim karakterizacijam« (Lüthi 2012: 27), saj gre za arhetipske like, ki izvirajo že iz časov antike. V obravnavanih živalskih pravljicah so opazne značilnosti evropske pravljice, npr. metalizacija (baker, bron, zlato, železo idr.) in mineralizacija (diamant, glina, kamen, prah, steklo idr.). Dogajalna linija (Lüthi 2012: 30) temelji na potovanju, saj so pravljичni junaki poosebljene živali v bistvu popotniki (Lüthi 2012: 31), npr.

- Zajec in lisica sta potovala po svetu. (Kropelj 2015: 44)
- Jež in miška sta potovala po svetu. (Kropelj 2015: 138)
- Pojdem drugam, popotoval bom do mogočnega Rima. (Kropelj 2015: 243)
- Lev, medved in hovs (pes) so popotovali, pogovarjaje se med seboj. (Kropelj 2015: 288)
- Petelinček, putka, raca, bucika in igla na potovanju... (Kropelj 2015: 333)

Avtorica je izbrala tudi pravljice, v katerih se pojavljajo: čudežni predmeti in besede (bucika, igla, pesmica, piščalka idr.), obrazci (Mravlja pa pravi: če je poleti pel, naj pozimi pleše; petelin je zapel, zajec je hitro ponovno oživel ...), ponavljanje (»Babica, babica, prinesi kolačev! Babica, babica, prinesi kolačev!« Kropelj 2015: 106), skrajnosti (dober – hudoben, grd – lep, nepošten – pošten ...), števila (ena huda stvar, ena kozika, dva botra, dva vola, tri dni, tri noči, tri vinarji, sedem let; devet bukev; deset kur; zanimivo, da se pojavlja število trideset, kar je atipično za pravljice (trideset let), značilni

- uvodni obrazci:

- Nekoč sta bila lisica in boter volk. Kroje 2015: 101,
  - Nekoč sta medved in lisjak sklenila prijateljstvo. Kroje 2015: 84),
  - Nu od lesice sem bral, de enkrat je bila... Kroje 2015: 137,
  - V starih cajtih je živel kmet... Kroje 2015: 108)
- zaključni obrazci:
- Od štirih popotnikov ne živi torej nikdo več, naše pravljice mora po tem takem biti tudi konec. Kroje 2015: 100,
  - Od tedaj ima zajec kratek rep. Kroje 2015: 88,
  - Zdrobil se je lonec – zdaj je pripovedke konec! Kroje 2015: 414).

V poglavju o *Lisici Zvitorepki* (The Clever Fox) je avtorica tudi ilustrativno pokazala intertekstualno povezavo med slovenskimi panjskimi končnicami in pravljimi motivi na njih, zato je priložena ilustracija panjske končnice *Lisica in medved orjeta*. V uvodu k temu poglavju tudi razloži, da je v večini evropskih jezikov *lisica* samostalnik moškega spola (angl. *fox*, nem. *Fuchs*, franc. *renard*). Kratki uvodi so dodani tudi posameznim ATU tipom. Uther je vsak pravljicni tip zaradi raznolikosti mednarodnih pravljic predstavil obširneje: po metodologiji 1) številka tipa, 2) naslov, 3) opis vsebine (fleksibilen opis vsebine po prevladujoči lastnosti) ponekod z navedbo številke motiva, 4) kombinacije, 5) opombe in 6) variante s citatom.

Avtorica je ohranila podobno strukturo kot Uther:

- 1) številka tipa z naslovom v slovenščini in angleščini,
- 2) zelo kratek povzetek vsebine pravljicnega tipa,
- 3) najosnovnejša literatura,
- 4) besedilo enega ali več primerov živalske pravljice in
- 5) ostale variante tega pravljicnega tipa.

Pri vsaki varianti je navedla osnovne podatke (kraj, čas, pripovedovalec, zapisovalec, vir/objava in – v primeru večjih razlik – tudi povzetek). Ob nekaterih tipnih številkah tudi zapiše, da gre za literarno verzijo. Avtorica loči med ljudskimi pravljicami in literarnimi verzijami, ki jih je dodala le v primeru, da so pomembno vplivale na ljudsko izročilo (47 verzij). V mladinski literarni vedi ločimo ljudske, avtorske in sodobne pravljice in bi jih namesto »literarne« poimenovali »avtorske« pravljice.

Kroje Telban navaja literarne verzije pravljic ne le pisateljev pač pa tudi pisateljic, npr. Leo Fatur, Manica Koman, Elzo Lešnik in Lizo Hribar. Omenila je okrog šestdeset pripovedovalk, ki so relevantne za nadaljnje raziskovanje.

Avtorica navaja pomembno mladinsko revijo *Vertec: časopis s podobami za slovensko mladost* (Vrtec) (1871–1944), ki je prva literarna revija za mlade in v kateri so začeli objavljati tudi avtorske pesmi, npr. Fran Levstik *Otročje igre v pesencah*, 1880, podpisane s psevdonimom. Avtorica kot vir navaja rokopišno gradivo (Valentin Vodnik, Lea Fatur, Manica Koman, Miha Kastelic, Gašper Križnik, Karel Štrekelj, Milko Matičetov idr.) kot motivacijo in reference za nadaljnje raziskovanje.

Monografija je vpeta v evropski kontekst, saj avtorica citira slovensko in evropsko gradivo, npr. Ezopove *Basni*, potem Fedrusa, Babrija, Avijana, Pančatanro, prevod La Fontaina (prevod Marije Javoršek), Krilova idr. V daljšem, vendar zelo koristnem Uvodu k živalskim pravljicam in basnim, ki temelji na definiciji obeh pojmov, avtorica podaja tudi zgodovinski pregled od starega, srednjega do novega veka ter izpostavlja intertekstualnost z *Biblijo* (Kroje 2015: 36). Avtorica navaja tudi manj znane, vendar pomembne basni Leonarda da Vincija, ki bi jih bilo treba ponovno prevesti in izdati.

Zanimivo je, da avtorica omenja tudi frazeme (npr. *lisici na rep obesiti, usedel se je lisici na rep, hodiš kakor polž na stožer*). V kontekstu Lüthijeve literarne teorije, ki loči med motivnimi drobcami (angl. *truncated motif*) in slepimi motivi (angl. *blind motif*) so frazemi lahko motivni drobcami in sestavni del sloga pravljice. Lüthi meni, da so pravljice polne »motivnih drobcev in slepih motivov, ki kažejo na svet, ki nikoli ni prikazan kot celota /.../ dajejo nam občutiti nevidno univerzalno povezanost in obstajajo v navidezni izolaciji.« (Lüthi 2011: 70)

Prispevek tega dela k znanosti je tudi to, da je avtorica odkrila in z metodo primerjalne analize in poudarjanjem izvirnosti utemeljila 17 izvirnih od 151 slovenskih ljudskih pravljic, za katere je predlagala uvrstitev v ATU mednarodni tipni indeks H. J. Utherja. Označeni so z zvezdico (*) in uvrstitev v mednarodni tipni indeks jim omogočajo tudi angleški prevodi naslovov⁷:

⁷ Angleški naslovi v *Tipnem indeksu slovenskih pravljic*, klasificirani po mednarodnem ATU indeksu so nujni, čeprav gre za tipni indeks slovenskih pravljic, s poudarkom na izvirnih variantah,

1. *ATU *140* Bik stisne medveda ob drevo / The Bull Presses the Bear to a Tree
2. *ATU *15A* Zakaj ima zajec kratek rep? / Why does the Rabbit Have a Short Tail?
3. *ATU *191* Živali pokopavajo lovca / The Animals Bury the Hunter
4. *ATU *202A* Oven in bik / The Ram and the Bull
5. *ATU *219G* Pes je klas izprosil, maček mleko / The Dog Obtained an Ear of Corn and the Cat Milk
6. *ATU *219H* Mačka ni vredna kruha / The Cat is not Worthy of Bread
7. *ATU *244* Od kdaj je vran črn / The Crow in Borrowed Feathers
8. *ATU *283C* Deklica in piskrček (Mojca Pokrajculja⁸) The Girl and the Pot
9. *ATU *298* Tekma v moči / The Contest of Strength
10. *ATU *31* Drozg pomaga lisici splezati iz jame / The Thrush Helps the Fox Come out of the Pit
11. *ATU *56** Lisica in orel / The Fox and the Eagle
12. *ATU *62* Lisica pridiga kokošim / The Fox Preaches to the Hens
13. *ATU *62B* Veliki plenilci obsojajo majhnega / The Big Predators Accuse the Small Ones
14. *ATU *63A* Lisica lovi z repom / The Fox Fishes with His Tail
15. *ATU 111A* Koza se izmakne, da pade volk v prepad / The Goat Evades the Wolf Who Falls in the Precipice
16. *ATU 71* Kos in Marec / The Blackbird and March
17. *ATU 89* Medved zaman čaka na sadove / The Bear Waits for the Fruit in Vain

Živalska pravljica, ki zasluži posebno pozornost, je *ATU *191* Živali pokopavajo lovca / The Animals Bury the Hunter. Navezuje se tudi na pravljичni satirični motiv na panjskih končnicah. V sodobni slovenski mladinski književnosti lahko zasledimo motiv *Živali pokopavajo lovca* pri Josipu Ribičiču (*Zverine pokopavajo lovca*, 1940), Svetlani Makarovič (*Katalenca s studenca; Živali pokopljejo lovca*). Kropelj Telban v obsežnem poglavju z naslovom *Lisica Zvitorepka*, omenja tudi slovensko kulturno dediščine, npr. motiv lisice na panjskih končnicah, ki so slovenski unikum in eden izmed najpomembnejših elementov slovenske kulturne dediščine.

Avtorica loči med ljudskimi in/ali literarnimi pravljicami, pripovedkami in basnimi. Prve so iz slovenskega ljudskega izročila, ki je postavljeno v medkulturni prostor. Avtorica v tipni indeks poleg gradiva iz obdobja ljudskih pravljic in pripovedk vključuje tudi sodobne slovenske avtorje in sodobne variante, npr. Andreju Rozmanu Rozi (*Lovska*, 2010).

Ena izmed zanimivih ugotovitev je tudi demitizacija, ki jo avtorica ugotavlja pri varianti *Mojca Pokrajculja* (*ATU *283C*+15A), popularni po slovenskih vrtcih in osnovnih šolah, četudi nima srečnega konca in se zaključuje z motivom kaznovanja žrtve (lik zajčka). Koroška ljudska

---

monografija pridobi na medkulturnosti, ker slovenske pravljичne tipe umešča v medkulturni prostor in tudi obratno, medkulturnost približna slovenskim raziskovalcem.

⁸ V slovenski (mladinski) literarni zgodovini, motiv *Mojce Pokrajculje* oz. motiv kratkega repa/tačke lahko najdemo v etnoloških pravljicah, npr. Janez Trdina *Lisica, volk in medved* (1850), Janko Pukmajster Vijanski *Zakaj ima zajec le kos repa* (1863), Matija Valjavec *Zakaj zajec nima celega repa* (1900), Fran Košir *Od kdaj ima zajček kratek rep* (1909) Pavel Flere *Kako so spravili zajca ob rep* (1931), Milko Matičetov *Volk in piskrček* (1958), Lojze Zupanc *Od kdaj ima zajček kratek rep* (1959), Milko Matičetov *Od kdaj je zajec brez repa* (1961/62) idr. Motiv je znan tudi v evropskem in svetovnem ljudskem izročilu. Vendar je *Mojca Pokrajculja* je postala popularna predvsem zaradi slikaniške knjižne izdaje (Marija Vogelgnik, 1940/43, Mara Kralj, 1954, Andreja Peklar, 2005) predvsem z ilustracijami Marjana Mančka 1976, ki je doživela številne ponatise. Ravno zaradi analogije z osnovnim motivom in zgradbo je *Mojca Pokrajculja* vplivala tudi na sodobne pravljice, npr. v obsežni sodobni pravljici Kristina Brenk *Deklica Delfina in Lisica Zvitorepka*, je samostojna enota z naslovom *Delvina in Zvitorepka v Hiši Mojce Pokrajculje*. Tudi kratka sodobna pravljica Lojze Kovačič *Pst, volk je v sobi*, 1978, se hkrati asociativno povezuje in oddaljuje od motiva, kar je značilnost avtorskih pravljic, tudi kratka sodobna pravljica Svetlane Makarovič *Pod medvedovim dežnikom* (1979), Boris A. Novak (1995), Bina Štampe Žmavc (2002), Breda Varl (2005), Anja Štefan *Bobek in barčica* (2005), Jelena Sitar (2013), Anja Štefan *Gugalnica za vse* (2014), idr.

pripovedka Vinka Moderndorferja *Narodne pripovedke iz Mežiške doline*, 1924, je priljubljena tudi zaradi slikaniške knjižne izdaje in ilustracij Marjana Mančka (1976).

Zaključek

Pričujoča monografija *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni* je prva v seriji slovenskih tipnih indeksov in umešča specifične slovenske ljudske pravljice v evropski prostor ter na pravljični zemljevid medkulturne Evrope. Poleg tega tudi zvišuje znanstveno raven slovenske folkloristike in literarne vede. Avtorica je analizirala obsežni korpusa slovenskih ljudskih pravljic in basni, od P. Trubarja in njegovega ljudskega koledarja iz leta 1557, J. V. Valvasorja in njegove *Slave vojvodine Kranjske*, 1689, Janeza Svetokriškega in njegovega *Svetega priročnika*, 1691, kasnejših razsvetljencev, M. Pohlina, V. Vodnika, predvsem pa iz 19. st., ki je zlato obdobje pravljic. Zaradi pomladi narodov in iskanja nacionalnih identitet so narodi odkrivali in podnaslavljali svoje pravljice angleške, nemške, ruske ..., vendar znanstveniki ugotavljajo, da ne obstajajo monokulturne pravljice, da so vse medkulturne ali poligenetske (Zipes 2006: 8). Slovenske ljudske pravljice in basni je avtorica, ne le z uvrščanjem v mednarodni tipni indeks, postavila tudi v medkulturni kontekst (Alberus, Apulej, Arhiloh, Babrij, Bidpai, Enij, Ezop, Hesiod, Horac, Phaedrus, Pforr, Sachs, Steinhöwel, Waldis idr.). Avtorica je zgodovini in razvoju basni posvetila veliko pozornosti, ker gre za strukturni manko oz. znanstveno neraziskano zgodovino basni na Slovenskem.

Literatura

- Aarne, Antti. 1961. *The Types of the folktales: a classification and bibliography*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Krojež Telban, Monika. 2015. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC 2015, 461 strani, ilustracije.
- Lüthi, Max. 2012. *Evropska pravljica. Forma in narava*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Makarovič, Svetlana. 2002. *Živali pokopljejo lovca*.
- Rozman Roza, Andrej. 2010. *Izbrane Rozine v akciji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Thompson, Stith. 1997. *Motif-index of folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exemples, fabliaux, jest-books, and local legends. Revised and enlarged ed.* Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press, [po 1997] 7 zv. Vol. 1: A–C. 554 str.; Vol. 2: D–E. 517 str.; Vol. 3: F–H. 519 str.; Vol. 4: J–K. 499 str.; Vol. 5: L–Z. 567 str.; Vol. 6.1: A–K. 448 str.; Vol. 6.2: L–Z. 892 str.
- Uther, Hans-Jörg. 2011. *The Types of International Folktales, a Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki Suomalainen Tiedekatemia /Academia Scientiarum Fennica.
- Zipes, Jack. 2006. *Why Fairy Tales Stick: The Evolution and relevance of a Genre*. New York, London: Routledge.